

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ І МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

На правах рукопису

КОНОНЕНКО СЕРГІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ

**ЦЕНТРАЛЬНА І СХІДНА ЄВРОПА В СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ
ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ КАНАДИ**

23.00.04 — політичні проблеми міжнародних систем і глобального розвитку

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеню
кандидата політичних наук

КИЇВ — 1996

Робота виконана в Інституті світової економіки і міжнародних відносин
НАН України, м. Київ.

Науковий керівник: доктор історичних наук, старший науковий співробітник,
Камінський Євген Євменович

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Хижняк Ігор Антонович
кандидат історичних наук, доцент
Мінгазутдінов Ігор Олександрович

Провідна організація: Кафедра нової і новітньої історії зарубіжних країн
Київського університету імені Тараса Шевченка, м. Київ

Захист відбудеться "10" січня 1997 р. о 15 год. на
засіданні спеціалізованої вченої ради Д01.11.03 при Інституті світової
економіки і міжнародних відносин НАН України за адресою: 252030,
м. Київ-30, вул. Леонтовича, 5.

Відгук на автореферат у двох примірниках, засвідчених печаткою, про-
хання надсилати за вказаною адресою на ім'я вченого секретаря спе-
ціалізованої ради.

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Інституту світової еко-
номіки і міжнародних відносин НАН України.

Автореферат розісланий "___" _____ 1996 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради
кандидат історичних наук

Дудко І.Д.

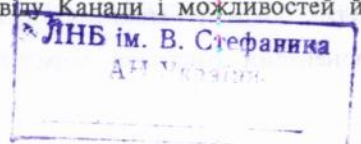
Північна Америка, половину якої обіймає саме Канада, і Центральна та Східна Європа є регіонами, віддаленими один від одного в географічному, історичному і культурному сенсах. Проте між цими двома регіональними акторами не існує прірви, нездоланної для гуманітарної науки і дипломатії. Порівняльне вивчення північноамериканських і центральносхідноєвропейських країн має як наукове так і практичне значення. Віддаленість і різноманітність цих двох об'єктів гуманітарного дослідження загострює відмінності, підкреслює подібності та пояснює особливості. Тобто, маємо достатню дистанцію, щоб об'єктивно побачити і себе, і північноамериканців.

Актуальність дослідження визначається наступними положеннями:

- Потреба розвитку вітчизняних гуманітарних наук, зокрема політології, робить актуальним кожне нове дослідження, спрямоване на аналіз та інтерпретацію тієї чи іншої проблеми суспільних наук. Діяльність Канади в Центральній і Східній Європі є одним з проявів діяльності середньої держави з провідною суспільною ідеологією - лібералізмом, в сучасному міжнародному середовищі, охопленому процесами глобалізації і регіоналізації. Тому дане дослідження має водночас і прикладне, і теоретичне значення;
- Україна, яка знаходиться в новій стадії розвитку своєї державності, відчуває брак власного зовнішньополітичного досвіду, що зумовлює прагнення українських науковців, дипломатів і політиків переймати відповідний досвід інших країн. Канада, завдяки виваженій, тверезій і гуманній зовнішній політиці, являє собою гідний приклад для наслідування.

Мета дослідження:

- визначення детермінант, напрямків і перспектив канадської політики в регіоні Центральна і Східна Європа;
- вивчення зовнішньополітичного досвіду Канади і можливостей його застосування в Україні;

- необхідність поширення знань про зовнішню політику Канади і сприяння розвитку політологічної науки в Україні.

Головне завдання дисертації полягає у визначенні чинників і витоків зовнішньої політики Канади в її проекції на центральносхідноєвропейські терени. З головного завдання випливають три похідні:

- з'ясування впливу процесу регіональної інтеграції на вироблення зовнішньої політики Канади і, зокрема, її курсу в Центральній і Східній Європі;
- дослідження зв'язків між статусом держави в міжнародних відносинах (велика держава, середня держава, мала держава) і формуванням зовнішньої політики;
- визначення впливу провідної суспільної ідеології Канади - лібералізму на зовнішньополітичну діяльність цієї північноамериканської держави, зокрема в регіоні Центральної і Східної Європи.

Методологічний підхід автора має три рівні - філософський (гносеологічний), теоретичний (парадигмальний), прикладний.

Перший рівень складають авторські філософські переконання ґрунтовані на кантіанській і неокантіанській філософіях, головним чином філософських системах Ріккєрта і Віндельбанда. Звідси випливає відданість автора кантіанському за походженням вченню М.Вебера про ідеальні типи як форму впорядкування соціальної реальності.

Другий рівень є місцем формування аналітичної парадигми, що має структурно-функціональний характер і будується на основі соціологічних систем Т.Парсонса і Р.Мертонa. Згідно до цієї форми аналізу національний актор(держава) розглядається як політичне тіло, що має певну національну могутність, «вагу», рухається в складному міжнародному середовищі і містить в собі ідейний потенціал доцільних дій осіб та груп, відповідальних за прийняття зовнішньополітичних рішень, який дозволяє, до певної межі змінювати об'єктивний перебіг подій. Трьома компонентами означеної парадигми є : міжнародне середовище, з

відповідною структурою, національний актор з відповідною національною могутністю і статусом, ідеології та «оперативний код» осіб та груп відповідальних за прийняття зовнішньополітичних рішень.

Третій рівень складають прикладні методи, або ті аналітичні інструменти, що безпосередньо докладаються до емпіричного матеріалу. Варто вирізнити методи: історизму, порівняння, системності, структурності, комплексності.

Отже перший рівень містить філософські цінності і принцип творення понять, другий - аналітичну парадигму, третій - прикладні методи. Діє схема: принципи аналізу - форма аналізу - інструменти аналізу.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що:

- зроблено спробу саме політологічного аналізу зовнішньополітичної діяльності Канади. Адже більшість робіт в галузі міжнародних відносин, головним чином з причин ідеологічного характеру, були історичними. Тому дослідження, яке відзначається зосередженістю на суто політологічних аспектах проблеми, де, відповідно, аналітичність домінує над фактографізмом, є новим у вітчизняній гуманітарній науці;
- автор намагається дати аналіз канадської зовнішньої політики в новій міжнародній ситуації, коли на зміну «біполярності» приходить «регіоналізм» при подальшому поглибленні інтернаціоналізації світової політики. Відродження незалежного політичного життя країн Центральної і Східної Європи змусило дисертанта по-новому подивитись на роль регіону в зовнішній політиці Канади;
- в даному дослідженні аналізується система зовнішньої політики Канади, що виводить його за межі традиційної канадистики з усталеним набором об'єктів дослідження - новим є сам вибір теми дисертації. Адже і російсько-радянська і українська канадистики головну увагу надавали лише певному спектру проблем: канадсько-американським відносинам, питанням економічного розвитку Канади, міжетнічним стосункам на теренах Північної Америки.

На захист виносяться *наступні положення*:

1. Регіональна інтеграція поступово перетворюється на провідну тенденцію сучасних міжнародних відносин. На теренах Західної Європи, Північної Америки, Південно-Східної Азії формуються регіональні утвори, що фактично являють собою принципово нові в світовій історії, соціальні організації. Процес виникнення регіональних спільнот відбувається паралельно зі зміною природи такого інституту як національна держава та заміною національних господарств ширшими регіональними господарчими комплексами. Подальший розвиток світової спільноти визначатиметься напруженням і динамічною взаємодією між глобалізацією і регіоналізацією міжнародних відносин.

Центральна і Східна Європа посідає віддалене місце в структурі канадського зовнішнього середовища. Потреби розвитку відносин в межах Північної Америки, зміцнення трансатлантичних і тихоокеанських зв'язків позбавляють центральносхідноєвропейський напрямок зовнішньої політики Канади значної частки перспективності.

2. Процес диференціації, що є одним з основних показників суспільної еволюції, захопив міжнародні відносини, призвівши до їх більшої диференційованості за принципом державного статусу. Поділ сучасних держав на великі, середні та малі дозволяє їм більш раціонально і виважено виробляти і здійснювати зовнішньополітичний курс і знаходити своє місце в системі сучасної світової політики.

Канада як середня держава, з метою перемноження власної зовнішньополітичної дії, здійснюватиме цілі своєї центральносхідноєвропейської політики, переважно, через міжнародні організації і союзи. Двома ключовими інституціями виступають НАТО і НБСЄ.

3. Криза ідеологій, зумовлена протистоянням двох суспільних систем, що звело все розмаїття людських ідей до декількох глобальних метаідеологій, припинилась разом з падінням біполярності. Плюраліза-

ція сучасної системи міжнародних відносин, поява багатополюсного світу супроводжується аналогічною плюралізацією світу ідей. Людина як істота мисляча, а отже цілепокладальна, не може існувати без ідейної системи, яка б надавала цьому існуванню мету та її виправдання, тобто без ідеології. Так само в зовнішній політиці суспільні ідеології виконують функцію спрямування і легітимації зовнішньополітичної діяльності. Характер ідеології національного суспільства, її відповідність ідеології світової спільноти, визначає ту чи іншу модель зовнішньополітичної поведінки.

Лібералізм надає канадській політиці ті ідейні засади, на яких різні неекстремістські політичні сили і відповідні ідеологічні системи досягають консенсусу. Тобто лібералізм виступає як провідна ідеологія національної спільноти. Такого роду ідейні переконання спонукають канадську сторону активно підтримувати процес реформування в Україні, та негативно ставитись до правих і лівих екстрем-українського політичного спектру.

Предметом праці є система зовнішньої політики Канади в її докладенні до Центральної і Східної Європи. *Об'єктом дослідження* є безпосередня політична діяльність Канади в регіоні.

Теоретичне значення дисертації полягає в застосуванні автором дотепер рідкісних для вітчизняної політичної науки методів дослідження, ґрунтованих на кантіанській і неокантіанській філософії, структурно-функціональній політичній соціології, компаративістському і системному політологічних підходах. Робляться нові та оригінальні теоретичні узагальнення щодо зовнішньополітичної поведінки середньої держави в сучасній регіоналізованій та глобалізованій світовій політиці, за доби відродження, нового утвердження і поширення лібералізму.

З *практичної точки зору* дисертація має значення як допоміжний аналітичний матеріал, що може бути використаний для вироблення зовнішньополітичного курсу України щодо Канади. Даний науковий до-

робок відкриває певні можливості для застосування досвіду канадської зовнішньої політики в українських умовах.

Апробація результатів дослідження зробленого в дисертації відбулася під час IV і V сесій постійного семінару Інституту світової економіки та міжнародних відносин НАН України і Атлантичної Ради США. Результати і методи наукового доробку було використано в підготовці інформаційно-аналітичних матеріалів для Міністерства закордонних справ, Міністерства зовнішньоекономічних зв'язків, Міжвідомчої робочої групи з розробки концепції освоєння перспективних для України латиноамериканських ринків.

Хронологічні рамки дисертації охоплюють, переважно, період 1989-1994 років.

Джерельна база дисертації ґрунтується, головним чином, на канадських матеріалах.

Автор неодноразово звертається до урядових документальних публікацій. Це різноманітні ухвали і постанови уряду та зовнішньополітичного відомства, виступи вищих посадових осіб держави, прес-релізи і бюлетені секретаріату прем'єр-міністра, міністерства закордонних справ і зовнішньої торгівлі, міністерства оборони.

Серед першоджерел варто окремо виділити матеріали канадського парламенту. Передусім це дві доповіді постійної комісії із зовнішніх справ та міжнародної торгівлі канадського парламенту. Перша з них присвячена перспективам канадської політики щодо республік колишнього СРСР. Друга - політиці Канади стосовно «нової» Європи.

Широко використовуються доробки канадських центрів міжнародних досліджень. Головним чином, це Йоркський центр міжнародних і стратегічних досліджень, Канадський інститут міжнародного миру і безпеки, Школа міжнародних відносин при Карлетонському університеті. Почасти використано роботи таких дослідницьких центрів: Центр міжнародних відносин Королівського університету в Кінгстоні, Центр

вивчення міжнародних відносин і федералізму університету Ватерлоо, Центр тихоокеанських досліджень Йоркського університету.

У своїй роботі автор постійно звертається до праць таких відомих дослідників канадської зовнішньої політики, як Гаральд фон Рієкхоф, Бернард Вуд, Кім Річард Носаль, Браян Томлін, Майкл Такер, Фен Ослер Хемпсон, Карл Мак Мілан, Девід Лейтон-Браун, Гренфорд Прат, Джон Кіртон, Девід Девітт, Тарік Рауф, Кіс Краус та багато інших.

Велику роль у формуванні концепції дисертації, кращому розумінню витоків канадської політики в Центральній і Східній Європі відіграли книги відомих канадських дослідників - міжнародників: «Canada as a principle power» Девіта і Кіртона, «The politics of Canadian foreign policy» Носаля, «Canadian foreign policy: contemporary issues and themes» Такера.

Збірники, присвячені проблемам канадської зовнішньої політики, також посприяли виробленню концептуальних засад дослідження. Варто підкреслити наступні доробки: «Beyond NAFTA, an economic, political and sociological perspective», «Canada and NATO: uneasy past, uncertain future», «Canada among nations», «Understanding the free trade agreement», «Canadian foreign policy: analysis and trends».

Журнали з проблем зовнішньої політики і міжнародних відносин становлять суттєву частину джерельної бази дисертації. Особливу увагу автор звернув на такі часописи: «Canadian defence quarterly», «Canadian foreign policy», «International journal», «Peace and security».

Доволі часто використовуються матеріали провідних канадських газет: «The Gazette Montreal», «The Globe and Mail», «The Ottawa citizen», «Toronto star».

Канадська література з питань зовнішньої політики невелика за обсягом і не дуже різноманітна за змістом. Переважна більшість присвячена дослідженню ролі Канади в міжнародних відносинах, проблемам прийняття зовнішньополітичних рішень, канадсько-американським відносинам, участі Канади в багатосторонніх міжнародних організаціях,

проблемам міжнародної торгівлі.

Центрально-східноєвропейська політика Канади загалом недостатньо відображена в науковій літературі. Статті в журналах, аналітичні огляди, доповіді дослідницьких центрів, документи канадської політики являють собою базу вивчення політики Канади в регіоні. Серед авторів, які досліджують діяльність Канади в регіоні Центральна та Східна Європа, варто виділити професора університету Мак Гіл - п.Макмілана і професора університету Ватерлоо - п.Яворського. Вони найбільш компетентно, всеосяжно і комплексно підходять до проблем регіону і політики Канади в ньому. Загалом тема Центральної і Східної Європи в зовнішній політиці Канади залишається слабо розробленою, що має свої об'єктивні причини.

Канадські автори, які пишуть як про Центральну і Східну Європу, так і міжнародні відносини, взагалі, різняться своїми науковими підходами і політичними поглядами. Простежується наявність двох методологічних підходів, що є відображенням загального методологічного поділу вчених-міжнародників на модерністів і традиціоналістів. Серед прихильників новітніх наукових методів дослідження міжнародних відносин варто виділити таких вчених: М.Такер, К.Р.Носаль, Г.фонРієкхоф, Д.Девіт. Підходи цих дослідників беруть свої витoki у компаративістській політології, їх аналіз відзначається системністю і структуралізмом. Д.Лейтон-Браун і Б.Вуд є представниками традиціоналістського напрямку. Другий принцип поділу полягає в політичних поглядах, які сповідують канадські автори. До «табору» лібералів належать такі науковці як Б.Вуд, Т.Рауф, К.Краус, Б.Томлін. Натомість консервативних поглядів дотримуються Г.фон Рієкхоф, Д.Лейтон-Браун, Г.Прат. Такого роду поділ поширюється і на канадські центри. Йоркський центр міжнародних і стратегічних досліджень, Канадський інститут міжнародного миру і безпеки відзначаються «ліберально-інтернаціоналістськими» поглядами своїх дослідників. В той самий час Канадський

інститут міжнародних відносин, Школа міжнародних відносин при Карлетонському університеті слідує консервативним установкам.

В дисертації використовуються доробки українських фахівців з питань історії, політики та економіки Північної Америки. Передусім необхідно виділити таких відомих дослідників як : Апатов С.Й., Гончар Б.М., Євтух В.Б., Камінський Є.Є., Кистерський Л.Л., Лещенко Л.О., Мартиненко А.К., Цветков Г.М. , Цветков О.Г., Шлепаков А.М.

В дисертації частково використано доробки російсько-радянських авторів: Н.І.Кочегарової, А.А.Шліхтер, В.Є.Шило, В.В.Попова, В.В.Сущенко, А.Д.Бородаєвського, Б.І. Альохіна. Головною рисою російсько-радянської літератури з питань канадської зовнішньої політики є переважна зосередженість на проблемах канадсько-американських відносин, питаннях взаємин федерального уряду з провінціями, деяких аспектах господарчого життя Канади. Вузкий спектр проблем, які порушує російська канадистика, зводить можливості її застосування в цьому дослідженні.

Структурно дана дисертація складається з вступу, трьох розділів, восьми параграфів та заключення.

ЗМІСТ РОБОТИ

В основі *першого розділу* лежить авторське методологічне положення про те, що перспективність економічних зв'язків між двома державами чи двома регіонами вже наперед запрограмована визначальними рисами їх господарських механізмів, структурами економічних систем і станом світового господарства, ситуаціями, що склалися в їх економіках. Тобто існують *a priori* задані рамки потенційного економічного співробітництва між Канадою та Центральною і Східною Європою. Чинники, які впливають на обсяг економічних зв'язків між обома акторами, діють в сталих межах.

Задання рамок потенційного економічного співробітництва між

Канадою та Центральною і Східною Європою відбувається на трьох рівнях: описовому, структурному, ситуаційному.

На описовому рівні розглядаються визначальні риси господарських механізмів обох акторів. Сукупність ознак, що роблять економічну систему Канади відмінною від інших, включає в себе такі характеристики: зручне географічне розташування, величезні природні ресурси, зорієнтованість канадської економічної організації на торгівлю, постійна присутність іноземного капіталу, залежність національної економічної системи від США, високий рівень культури населення. Подібний перелік ознак, покликаний окреслити господарчу систему регіону Центральна і Східна Європа, є, до певної міри, антитезою сукупності характеристик господарчої системи Канади. По-перше, це стосується незручного, в сенсі виходу до морських комунікацій світового значення, географічного розташування; по-друге, регіон позбавлений значних покладів природних копалин; по-третє, історично склалося, що Центральна і Східна Європа впродовж останніх століть посідала здебільшого місце аграрного придатку Західної Європи, що зумовило порівняно слабкий розвиток індустріальної бази і ринкових структур. Визначення основних рис господарчої системи Канади і порівняння їх з відповідними центрально-східноєвропейськими ще не дозволяють чітко визначити межі потенційного розвитку економічних зв'язків. Проте вже зрозуміло, що геоекономічна віддаленість, соціальна, політична, історична різноманітність обох сторін, замкненість на «великих сусідах» звужують рамки можливої співпраці між Канадою та регіоном Центральна і Східна Європа.

Наступним рівнем аналізу є структурний аналіз господарчого механізму Канади в контексті її діяльності в Центральній і Східній Європі. Він покликаний визначити, яким чином структура господарчого механізму і зовнішньоекономічного середовища Канади детермінують економічну політику на центрально-східноєвропейських теренах. Структурний аналіз економічної системи Канади дозволяє стверджувати, що

функціонування канадського господарчого механізму окреслює регіон Північна Америка, де на підставі угод НАФТА і КАФТА формується єдиний регіональний господарчий комплекс. Тому для Канади пріоритетними є потреби північноамериканського господарчого комплексу і саме він складає першу сферу канадського зовнішньоекономічного середовища.

Такі дві зовнішні функції канадської національної економічної організації, як торгівля і вивіз капіталу розгортаються на царині другої сфери зовнішньоекономічного середовища - довкілля, що складається з двох сегментів - західного і східного. Довкіллям називається та частина зовнішньоекономічного середовища держави, що охоплює країни, які не складають з даним національним актором єдиний регіон, але зв'язки з якими є життєвонеобхідними. Південносхідна Азія і Західна Європа поглинають більшу частину позаамериканського експорту Канади. Діяльність канадських банків також відбувається переважно в цих межах, а Японія є другим після Сполучених Штатів канадським інвестором.

Центральна і Східна Європа обіймає в структурі канадського зовнішньоекономічного середовища найвіддаленіше місце - маргінальну зону. Це ті країни і регіони, які не складають з Канадою єдиний регіональний блок і не являються для неї життєво необхідними. Маргінальне положення центрально-східноєвропейських теренів значно звужує рамки потенційних економічних зв'язків між Канадою і Центральною та Східною Європою.

Необхідно врахувати наявність певного структурного збочення в канадському експорті до Центральної і Східної Європи. Близько 75% товаропотоку складало зерно. Відмова країн регіону від імпорту канадського зерна призводить до зменшення експорту більш ніж на половину. Канадські капіталовкладення до регіону незначні за обсягом, мають слабе технологічне забезпечення, спрямовуються, переважно, до сфери послуг.

Нарешті в господарствах як Центральної і Східної Європи так і

Канади склалися доволі важкі економічні ситуації, що в першому випадку пояснюється умовами перехідного періоду, а в другому, загальною економічною рецесією. Економічні труднощі негативно впливають на зовнішньоекономічну активність, що остаточно звужує рамки потенційних економічних зв'язків між Канадою і країнами Центральної і Східної Європи.

Серед чинників, які можуть інтенсифікувати відносини Канади з Центральною і Східною Європою, в заданих вище межах, вирізняються такі три: сприятливі умови для торгівлі та інвестування, мобілізація ресурсів, правильний вибір сфер співпраці.

Перший чинник пов'язаний з наданням країнам Центральної і Східної Європи статусу генерального преференційного тарифу; діяльністю таких канадських інституцій, як Корпорація розвитку експорту (EDC), Канадське управління по вивченню торговельних можливостей; укладенням цілої низки угод з державами регіону про торгівлю і комерцію та про захист іноземних інвестицій.

Мобілізація ресурсів Канади для справи розвитку господарчих відносин з Центральною і Східною Європою є не менш важливим чинником інтенсифікації економічних зв'язків. Означена мобілізація досягається трьома шляхами.

По-перше, через залучення якомога більшої кількості учасників майбутніх економічних відносин шляхом запровадження широких урядових програм, як, наприклад, «Ренесанс Східної Європи».

Другим шляхом є створення інститутів, покликаних узгодити зусилля суб'єктів економічних відносин. Українсько-канадська, угорсько-канадська торговельні палати, утворені восени 1993 року, мають виконати цю функцію. Третій шлях пов'язаний з широким залученням провінцій до економічних відносин Канади з регіоном.

Останнім чинником розширення економічної діяльності Канади на центрально-східноєвропейських теренах є правильний вибір сфер

співпраці. Насьогодні перспективними галузями співробітництва є сільське господарство, телекомунікація та енергетика.

Отже, рамки потенційних економічних зв'язків Канади з Центральною і Східною Європою є досить вузькі, проте завдяки дії трьох згаданих вище чинників можлива їх інтенсифікація в об'єктивно заданих межах.

В основі *другого розділу* лежить методологічне положення американського вченого Дж.Спенієра про те, що будь-яке явище міжнародних відносин слід розглядати на трьох рівнях - системному, національно-державному, прийняття рішень.

На першому аналітичному рівні вирішальним є вплив всієї системи міжнародних відносин на зовнішньополітичну поведінку актора. Автор припускає наявність трьох різних систем міжнародних відносин, які зумовлюють три різні структури зовнішнього середовища держави. Система «балансу сил», що існувала до Першої світової війни, задає нейтральне або «сіре» середовище, коли будь-яка інша країна розглядалась водночас як потенційний ворог чи потенційний союзник. Система «біполярності», що організовувала світову політику майже дотепер, зумовлювала двоскладове або «чорно-біле» середовище.

Нова система міжнародних відносин, хоча вона лише зароджується, вже відкриває свій «принцип організації». Ним має стати регіональна інтеграція, як прагнення держав до утворення регіональних об'єднань. Європейська Спільнота є яскравим прикладом регіоналізації світової політики. Північна Америка також крокує у напрямку до витворення регіонального блоку.

Національний актор, вміщений до системи «регіоналізму», має трьохскладове середовище. Першою сферою зовнішнього середовища будь-якої сучасної держави є регіон, тобто той регіональний блок, частиною якого є, або має стати, дана країна. Для Канади цим регіоном є Північна Америка. Тут поступово формується окремий регіональний

утвір зі своїми особливостями і подібностями у порівнянні з аналогічними регіональними акторами Південно-Східної Азії і Західної Європи. Найбільших успіхів регіональна інтеграція в Північній Америці досягла на царині економіки, культури, екології, оборони. Співпраця північноамериканських держав, особливо США і Канади, в галузі захисту свого континенту має велике значення. Адже саме через оборону поруч з регіональним господарським комплексом виростає політичне об'єднання.

Вектору до регіоналізації зовнішньої політики Канади протистоїть вектор до універсалізації. Канадські політики і дипломати можуть надавати головну увагу глобальним проблемам світової політики, а не вузько континентальним завданням. Перша сфера зовнішньополітичного середовища Канади є місцем протистояння двох протилежних напрямків (векторів): до регіоналізації зовнішньополітичної діяльності або до універсалізації.

Другу сферу зовнішньополітичного середовища Канади становить довкілля, взяте як сукупність тих держав, що не складають з Канадою один регіон, але зв'язки з якими є життєвонеобхідними для цієї північноамериканської держави. Канадське довкілля має два сегменти. Західна Європа є західним сегментом і зв'язки з нею являються життєвонеобхідними для Канади, виходячи з цілого комплексу геополітичних, історичних та економічних міркувань. Питання цілісності атлантичного геополітичного простору, складовими якого є і Канада і Західна Європа, вирішується Канадою як на багатосторонньому рівні через НАТО та НБСЄ, так і на двосторонньому рівні. Прикладом останнього стало підписання трансатлантичної декларації між Канадою та Європейським Співтовариством 22 листопада 1990 року.

Західноєвропейському напрямку зовнішньополітичної діяльності Канади протистоїть тихоокеанський напрямок. Він набув свого значення протягом останнього десятиріччя. Це пояснюється такими причинами: надзвичайно високою динамікою економічного розвитку країн Півден-

но-Східної Азії, поглибленням процесу регіональної інтеграції на тихоокеанських теренах, що триває навколо Японії, перебудовою міжнародних відносин в Європі, поступовим занепадом великих держав в регіоні.

Друга сфера зовнішньополітичного середовища Канади є полем взаємодії двох протилежних векторів. Перший тихоокеанський вектор спрямований до Японії та інших країн Південно-Східної Азії, другий атлантичний - до Західної Європи. Від того, який з двох напрямків переважить, залежатиме активність Канади в Центральній і Східній Європі. Перевага західноєвропейського напрямку призведе до більшої зацікавленості Канади центрально-східноєвропейськими справами.

Останньою сферою зовнішнього середовища Канади є маргінальна зона, що охоплює ті країни, які не складають з нею єдиний регіональний блок і не є життєвонеобхідними. Ці держави і регіони знаходяться поза регіоном та докільлям на краю канадського зовнішнього середовища.

Очевидно, що актори маргінальної зони цікавлять Канаду переважно з огляду на їх кризовий потенціал. Адже в разі виникнення конфлікту на маргіналіях він може перекинутись до інших сфер зовнішнього середовища, спричинивши напруження і дестабілізацію чи, навіть, руйнацію цього середовища. Тому доцільно виділити два потенційні джерела напруги і осередки можливих конфліктів на канадській маргінальній зоні - Південь і посткомуністичний світ, в тому числі Центральна і Східна Європа. Тут також існує взаємодія двох протилежних векторів - до Третього світу і посткомуністичного світу. Переважить той напрямок, де загроза конфлікту буде більшою. Проблеми Півдня - бідність, перенаселення, економічна відсталість, політична нестабільність, фундаменталізм - з одного боку, і посткомуністичні країни з усіма політичними, соціальними, економічними, національними негараздами перехідного періоду, з іншого боку - визначають канадську політику на маргіналіях.

Центральна і Східна Європа як складова посткомуністичного

політичного простору, що посідає в його структурі особне місце, цікавить канадську сторону як джерело потенційної напруги і осередок можливого конфлікту.

Кожна з трьох сфер канадського зовнішнього середовища являє собою поле взаємодії протилежних векторів. Вектору до заглиблення в північноамериканську регіональну інтеграцію протистоїть вектор до більшого захоплення глобальними проблемами світової спільноти, тобто, континенталізм приходить в суперечність з універсалізмом. На царині довілля вектору до Західної Європи протидіє тихоокеанський вектор зовнішньої діяльності Канади. На маргінальній зоні також наявні два протилежні вектори - до країн Третього світу і до посткомуністичних держав, включаючи Центральну і Східну Європу. Саме з числа цих орієнтацій формуються стратегічні пріоритети Канади.

Для Центральної і Східної Європи існує як вкрай сприятливий набір зовнішньополітичних напрямків, так і навпаки. Найсприятливішим буде той випадок, коли Канада спрямовує свою діяльність в напрямку до універсального рівня міжнародних відносин, Західної Європи, країн посткомунізму. Абсолютно несприятливою буде ситуація, коли здійснення зовнішньої політики Канади відбуватиметься за континенталістським, тихоокеанським і південним векторами. Проте політика передбачає пошук рівноваги як один з основних принципів. Тому канадські державні діячі і дипломати прагнутимуть знайти рівновагу між протилежними напрямками при можливому ухилі в той чи інший бік.

Національно-державний рівень розгляду діяльності Канади в регіоні Центральна і Східна Європа передбачає запровадження поняття статусу держави у міжнародних відносинах (велика держава, середня чи мала держава) як вихідного пункту аналізу. Після порівняння трьох оцінок державного статусу — Канада як велика (провідна), мала (сателіт) і середня держава, статус Канади в міжнародних відносинах визначається як «середньодержавний».

Середня держава реалізує свої зовнішньополітичні цілі головним чином через міжнародні союзи та інститути. Такими двома інституціями у випадку канадської центрально-східноєвропейської політики є НАТО і НБСЄ. Перший є втіленням принципу безпеки через стримання, покликаний заламати і покарати будь-якого агресора чи палія війни. Другий утвір втілює принцип безпеки через співробітництво і виступає як колективний миротворець. Саме на цих двох принципах, що знаходять свій прояв у відповідних інституціях, ґрунтується сучасна європейська архітектура безпеки.

Центральна і Східна Європа цікавить Канаду з огляду на конфліктний потенціал, який вона в собі містить. Конфлікт на цих теренах може мати подвійний характер: по-перше, це внутрішньорегіональний конфлікт, пов'язаний з різноманітними національними, соціальними і міждержавними суперечностями на землях Центральної і Східної Європи; по-друге, конфлікт може виникнути через дію позарегіональних чинників, зокрема можливих спроб Росії відновити своє панування в регіоні.

Характер конфлікту на центрально-східноєвропейських теренах визначатиме, до якого з двох інститутів НАТО чи НБСЄ звертатиметься канадська сторона. В разі внутрішньорегіонального конфлікту головна роль відводиться НБСЄ. Якщо конфлікт пов'язаний з дією позарегіональних чинників, таких як російський експансіонізм, то наголос робитиметься на НАТО. Маємо комбінацію безпеки через співробітництво з безпекою через стримання. Центральної і Східній Європі належить стати індикатором російської великодержавної наступальності.

З метою мінімізації наслідків можливого конфлікту в Центральної і Східній Європі Канада виступає за роззброєння в регіоні, послідовне дотримання Угоди про нерозповсюдження. Саме антиконфліктним спрямуванням канадської зовнішньої політики пояснюється жорстка позиція Канади у справі української ядерної зброї.

На третьому аналітичному рівні - рівні прийняття рішень, з'ясовується вплив форми організації зовнішньополітичного механізму Канади та оперативного коду канадської зовнішньополітичної еліти на політику цієї північноамериканської держави у Центральній і Східній Європі.

Встановлено, що та роль, яку відіграють прем'єр-міністр, державний секретар, верхівка дипломатичної і військової бюрократії у виробленні зовнішньої політики, суттєво впливає на курс Канади в Центральній і Східній Європі. Прикладом може послугувати діяльність державного секретаря Канади із зовнішніх справ Джо Кларка під час перебування при владі в Оттаві прогресивно-консервативної партії.

Оперативний код як сукупність принципів, правил і методів, якими керуються політики і дипломати на міжнародній арені, також справляє значний вплив на центрально-східноєвропейську політику Канади. Керівні принципи політичної і дипломатичної еліти - інтернаціоналізм, багатосторонність, прагматизм визначають політику Канади в регіоні як ліберальну, виражену і гуманну.

В основі *третього розділу* лежить авторська методологічна установка, спрямована на розрізнення у загальній проблемі канадської допомоги регіону Центральна і Східна Європа: природи допомоги, характеру допомоги і розгляду конкретних програм допомоги.

З'ясування природи канадської допомоги країнам центрально-східноєвропейських теренів має на меті визначення її причин, цілей та умов. Причини, що спонукають Канаду допомагати регіону слід розглянути на трьох рівнях: системному, національно-державному і прийняття рішень.

На системному рівні, де головною детермінантою зовнішньополітичної поведінки національного актора є система міжнародних відносин в цілому, саме побоювання порушити стабільність сучасної світової політики підштовхує Канаду та її західних союзників допомагати

країнам Центральної і Східної Європи. В разі провалу реформ у цьому регіоні можливі всілякі соціальні негаразди, що загрожуватимуть існуванню сучасної системи міжнародних відносин і справлятимуть негативний вплив на добробут і стабільність західних країн.

На другому, аналітичному, національно-державному рівні статус Канади як середньої держави спонукає її надавати допомогу країнам Центральної і Східної Європи. Допомога є найбільш адекватною реакцією середньої держави на події, що розгортаються в регіоні. Адже, з одного боку, у порівнянні з великою державою ресурси середньої держави є досить обмеженими і вона не може безпосередньо впливати на вирішення того чи іншого питання світової політики. З іншого боку, на відміну від малої, середня держава має досить широкий спектр зовнішньополітичних інтересів, які вона реалізує через союзи з іншими національними акторами, а не безпосередньо, як велика держава, що передбачає її глибоку інтегрованість до системи міжнародних відносин. Будь-яке порушення в механізмові світової політики, пов'язане з нестабільністю в тому чи іншому регіоні світу, зачіпає інтереси Канади як середньої держави і змушує її вживати заходів задля виправлення ситуації на свою користь. Саме тут і постає допомога як зовнішньополітична дія, що ефективно поєднує обмежені ресурси і широкий спектр зовнішніх інтересів середньої держави.

На третьому рівні ті принципи і правила, якими користуються канадські політики і дипломати у виробленні зовнішньополітичного курсу, постають як причини надання допомоги країнам Центральної і Східної Європи. Ліберальні цінності канадських політиків і дипломатів спонукають їх шляхом допомоги сприяти перетворенню планових економік і тоталітарних політичних режимів на демократичні суспільства з ринковим господарством. Тобто, характер канадської суспільної ідеології відповідає характеру процесів, що тривають в регіоні.

Метою канадської допомоги державам Центральної і Східної Євро-

пи є: сприяння країнам регіону в формуванні власних демократичних суспільств у напрямку підвищення добробуту, захисту прав людини, розвитку демократії; недопущення виникнення конфлікту в цьому регіоні та надання постійної допомоги, спрямованої на полегшення умов перехідного періоду. З точки зору національних інтересів, всі означені цілі підпорядковані налагодженню міцних дружніх відносин Канади з країнами регіону.

Умови надання Канадою допомоги Центральній і Східній Європі зводяться до вимог послідовного проведення державами регіону політичних та економічних реформ, захисту прав людини, нерозривного поєднання гуманітарних та прагматичних аспектів суспільного реформування, а також необхідності дотримання відповідних принципів як реципієнтами, так і донорами.

Вирішальною умовою допомоги є сама здатність Канади її надавати. Йдеться про те, що обмежені фінансові та матеріальні ресурси не дозволяють Канаді суттєво допомагати країнам Центральної і Східної Європи.

Наступним кроком є з'ясування характеру канадської допомоги. Тобто, окреслення її визначальних рис (характеристик), внаслідок порівняльного аналізу, що відбувається в чотирьох напрямках: ретроспективному; порівнянні допомоги Центральній і Східній Європі з боку Канади з допомогою інших західних країн; порівнянні канадської допомоги Центральній і Східній Європі з канадською допомогою Третьому світу; порівнянні допомоги Канади Росії з допомогою Центральної і Східної Європи. Було виділено три основні і дві додаткові характеристики.

Першою основною характеристикою канадської допомоги є те, що вона має тенденцію до постійного зростання. Частка допомоги країнам центральноєвропейських теренів у ВВП постійно збільшується.

Диференційований характер канадської допомоги також варто віднести до списку основних рис. Йдеться про те, що в процесі надання

допомоги Центральній і Східній Європі поступово вирізилися: по-перше, інститут, який координує здійснення програм допомоги (Відділ з питань Центральної і Східної Європи); по-друге, галузі докладення допомоги (сільське господарство, енергетика і екологія, розвиток людських ресурсів, розвиток приватного сектору, демократичний розвиток, державне управління); по-третє, програми допомоги і неурядові організації, які допомагають державі реалізувати ці програми.

Третьою основною рисою канадської допомоги країнам регіону є її технічне спрямування. Цей різновид допомоги зорієнтований не на примноження ресурсів країн-реципієнтів шляхом надання позик та інвестицій, а на допомогу у використанні вже наявних ресурсів через навчання, консультування, передачу технологій і досвіду.

Три означені основні риси можуть бути доповнені двома додатковими. Перша з них має соціальну природу і витікає з порівняння канадської допомоги Центральній і Східній Європі з допомогою Третьому світу. Ця характеристика полягає у тому, що канадська допомога Центральній і Східній Європі є допомогою суспільствам, що знаходяться в стані переходу від одного типу індустріального суспільства до іншого, а не модернізації, як у випадку країн Півдня. Друга додаткова характеристика має регіональну природу і впливає з порівняння допомоги регіону Центральної і Східної Європи з допомогою Росії. Вона зводиться до того, що допомога країнам Центральної і Східної Європи та допомога Російській Федерації - це допомога різним регіональним утворам.

Розгляд конкретних програм допомоги Канади Центральній-Східній Європі у сфері сільського господарства, енергетики, екології, охорони здоров'я, розвитку людських ресурсів, розвитку приватного сектору, демократичного розвитку, державного управління дозволяє побачити і зрозуміти механізм надання допомоги регіону.

ЗАКЛЮЧЕННЯ

Висновки дисертації, викладені у заключенні, поділяються на три групи.

1. Перша стосується безпосередньо відносин Канади з Центральною і Східною Європою.

1. Економіка не може послугувати підставою міцних економічних зв'язків між Канадою і Центрально-Східною Європою. Більша частина зовнішньоекономічної діяльності Канади припадає на регіон Північна Америка, а також Західну Європу і Південно-Східну Азію, що відповідно складають дві перші сфери канадського зовнішнього середовища - регіон і довкілля. Центральна і Східна Європа знаходяться на маргіналіях зовнішнього середовища Канади, що об'єктивно звужує перспективи відносин між обома акторами.

Структура канадського експорту до регіону також не сприяє розвитку економічних зв'язків між обома акторами. Мова йде про «зернову складову» канадського товаропотоку. Варто враховувати гео економічну віддаленість сторін, їх господарчу, культурну, історичну різноманітність, а також складні економічні ситуації як у Канаді, так і в Центрально-Східній Європі. Межі можливих економічних відносин між Канадою і Центральною та Східною Європою вже наперед звужені характером функціонування канадського господарчого механізму, її місцем в системі світового господарства. Серед чинників, які сприяють інтенсифікації економічних зв'язків в заданих вузьких рамках, варто виділити наступні: сприятливі умови для канадських експортерів та інвесторів в регіоні; мобілізація канадських ресурсів для справи розвитку економічних відносин з Центральною і Східною Європою; вірний вибір перспективних сфер співпраці.

2. Канада, вміщена до сучасної системи міжнародних відносин, має трьохскладове середовище. Першою сферою зовнішнього середовища є регіон Північна Америка, куди інтегрується Канада. Друга сфера

(довкілля) охоплює Західну Європу і Південно-Східну Азію. Центральнo-Східна Європа знаходиться на маргінальній зоні канадського зовнішньo-політичного середовища. Тому цей регіон цікавить канадську сторону переважно як осередок можливого конфлікту, а, отже, джерело політичної напруги не тільки на маргіналіях, але й у ближчих сферах - регіоні і довкіллі. Конфлікт на теренах Центральної і Східної Європи розглядається у подвійному наповненні. По-перше, це внутрішньo-регіональний конфлікт, по-друге, конфлікт, пов'язаний з дією позарегіональних чинників. Йдеться про загрозу відродження російського імперіалізму. Канада за своїм статусом у міжнародних відносинах є середньою державою, а тому реалізує зовнішньo-політичні цілі через міждержавні союзи і міжнародні організації. У випадку центрально-східноєвропейської політики Канади, як середньої держави, двома основними інструментами її політики в регіоні є НАТО та НБСЄ. Те, до якої з цих двох міжнародних організацій звертатиметься Канада, здійснюючи свою політику в регіоні, залежатиме від характеру конфлікту. Якщо це внутрішньo-регіональний конфлікт, то наголос робитиметься на НБСЄ, а в разі зовнішньo-регіонального конфлікту, пов'язаного, скажімо, з відродженням російського експансіонізму, увага надаватиметься Північно-Атлантичному блоку.

3. Ідеї, організації, методи канадської дипломатичної еліти, її організації суттєво впливають на центрально-східноєвропейську політику Канади у напрямку змін її динаміки і характеру.

4. Перспективними сферами співробітництва між Канадою і Україною є посередницькі послуги першої, співпраця в міжнародних організаціях, запозичення українською стороною канадського зовнішньo-політичного досвіду.

II. Друга група висновків стосується погляду центрально-східноєвропейців на самих себе очима Канади. Адже зовнішня політика Канади окреслює регіон Центральної і Східної Європи, що відроджується до політичного життя після звільнення колишньої Східної Європи від ра-

дянсько-російського панування та отримання незалежності Україною. Окреслення Центральної і Східної Європи на геополітичному просторі посткомуністичного світу знаходить своє відображення у трьох наступних аспектах зовнішньополітичної діяльності Канади на цих теренах. Перший аспект пов'язаний з постійним виділенням у канадській зовнішньополітичній практиці західних країн Центральної і Східної Європи (Чехії, Словаччини, Угорщини, Польщі) серед інших посткомуністичних держав. Другий аспект стосується особливої уваги канадської дипломатії до України як держави, що являє собою східне крило відроджуваного регіону. Третій аспект впливає з відносин Канади з Російською Федерацією, що мають значно більші перспективи, ніж відносини цієї північноамериканської держави з Центральною і Східною Європою. Крім того, у політичній свідомості канадських політиків і дипломатів Росія і Центрально-Східна Європа протистоять одне одному як потенційний агресор і потенційна жертва.

III. Третя група висновків стосується виділення тих детермінант зовнішньої політики, що однаково визначають як зовнішню політику Канади, так і країн Центральної та Східної Європи.

Слід звернути увагу на такі детермінанти, як регіональна інтеграція, статус держави в міжнародних відносинах, провідна ідеологія національного суспільства і світової спільноти.

Основні методи дослідження, положення та висновки дисертації застосовано в наступних публікаціях автора:

1. Між минулим і майбутнім. До 125 річчя Канадської Конфедерації.- Політика і час. 1992.- №6, червень.- 0.4 др.арк.
2. Україна і Центральна Європа, або час вибирати.- Розбудова держави. 1995.- 7/8, липень/серпень.- 0.6 др. арк.
3. Нейтралітет і нейтралітети: ретроспектива і перспективи.- Observer.Спостерігач.- 1996.- №27, серпень.-1 др. арк.
4. Взаємини США і Канади — модель для України?

Observer. Спостерігач.- 1996.- №29, жовтень.-1 др. арк.

5. Зовнішньополітичний досвід Канади й Україна.- В: Політологічні есе. Дослідження світової політики.- Київ: ІСЕМВ НАН України- друкарня Поліпром.- 1,2 др. арк.
6. Логіка великодержавності.- В: Політологічні есе. Дослідження світової політики.- Київ: ІСЕМВ НАН України- друкарня Поліпром.- 1,3 др. арк.

SUMMARY

Kononenko Serghii V. Central and Eastern Europe in the system of the modern canadian foreign policy. The candidate dissertation is manuscript in the field of speciality 23.00.04, "Political problems of international systems and global development". The defence of the thesis will take place in the Institute of World Economy and International Relations National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 1997.

In this thesis canadian foreign policy is regarded as a foreign policy behaviour of liberal middle power in the structure of new (post bipolar) international environment embraced by processes of regionalization and globalization. Central and Eastern Europe stands next to North America and Western Europe which both compose two following spheres of the modern canadian international environment.

Аннотация

Кононенко Сергей Владимирович. Центральная и Восточная Европа в системе современной внешней политики Канады. Кандидатская диссертация есть рукопись. Специальность 23.00.04 "Политические проблемы международных систем и глобального развития". Защита состоится в Институте мировой экономики и международных отношений Национальной Академии наук Украины, Киев, 1997.

В диссертации канадская внешняя политика рассматривается как внешнеполитическое поведение либеральной средней державы в структуре новой (постбиполярной) международной среды охваченной процессами регионализации и глобализации. Центральная и Восточная Европа находится в отдаленной, следующей после первых двух — Северная Америка и Западная Европа, сфере современной канадской международной среды.

Ключові терміни: національний актор, регіональний актор, універсальний актор, статус держави, середня держава, велика держава, національна могутність, міжнародне середовище держави, інтеграція, глобалізація, регіоналізація.

3089361

АВ 36.374

СП "Різо-Принт"

Віддруковано на різнографі з готових оригіналів. Тираж 100 прим.
Адреса: м. Київ, вул Дмитрівська, 30, тел./факс (044) 216- 4298.